

پژوهشی کوتاه در ۵۰۰۰ سال تاریخ تمدن ایران

«تجدید حیات نهضت ادبی ایران»

بخش پژوهش‌های تاریخ و تمدن مجله‌ی فردوسی

از داستان‌های ادبی و حماسی هزاره‌های بعد از خود شد، کتاب اوستا می‌باشد که اصل آن در یورش سهمگین و جنون‌آمیز اسکندر مقدونی به سال ۳۳۰ پیش از میلاد از بین رفت و چنانچه تقدیر این قوم رنج کشیده تاریخ بوده است، باقی‌مانده و متن‌های بازپروری شده آن دگرباره در یک هزار سال بعد از

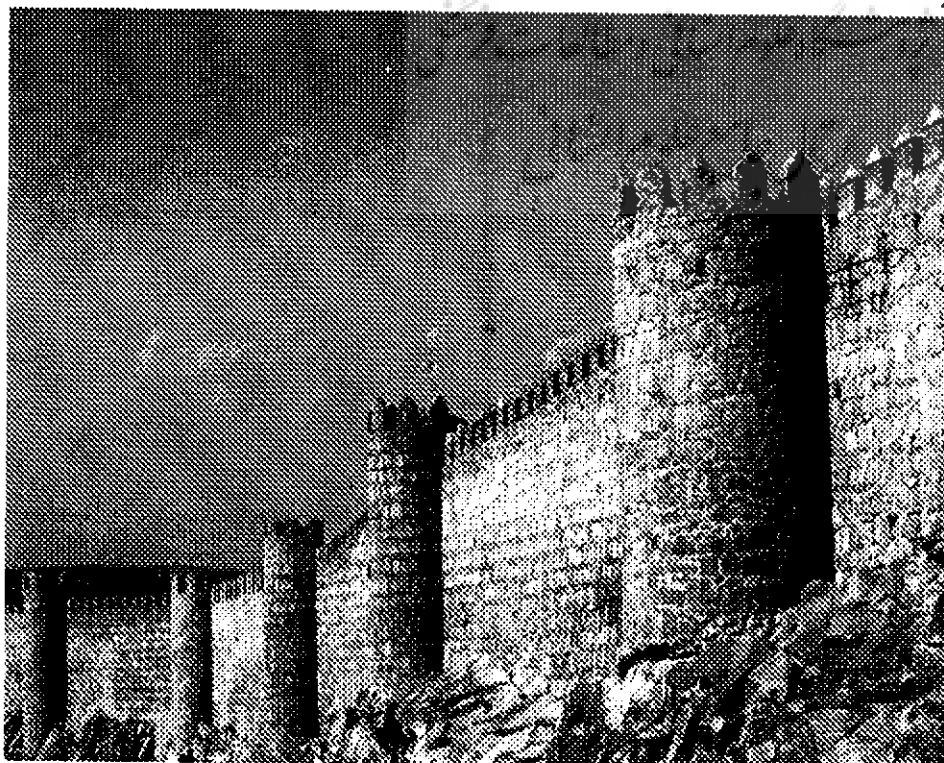

ادامه از شماره گذشته تاریخ سیستان از دو شاعر هم عصر محمدبن و صیف نام می‌برد که شعر پارسی می‌سروده‌اند:
 ۱- بَسام کورد ۲- محمدبن مُخلد.
 برخی از پژوهش‌گران نیز بر این عقیده‌اند که نخستین شاعرانی که به فارسی شعر سروده است: بهرام گور،

یورش نخست و درحمله‌ی عرب‌ها به سال ۶۲۰ پس از میلاد از بین رفت و از آن سند و مدرکی به استثنای آن چه که در سینه‌ها مانده بود و از نسلی به نسل دیگر منتقل گردید، بر جای نماند. نقل قول‌های سینه‌به‌سینه از کتاب اوستا که

زمین گردید که از انهدام و ویرانی و سوختن توسط اقوام مهاجم نجات یافته بود. این موضوع را نباید فراموش کرد که کهن‌ترین سند ماندگار ادبی و تاریخی و مذهبی که اساس بسیاری

مردان شاه پسرزادان فرخ پس از مرگ پدرش نزد صالح می‌رود و او را چنین نفرین می‌کند: «خداوند ریشه‌ی تو را از دنیا ببرد، هم چنان که ریشه‌ی زبان فارسی را بُریدی.»

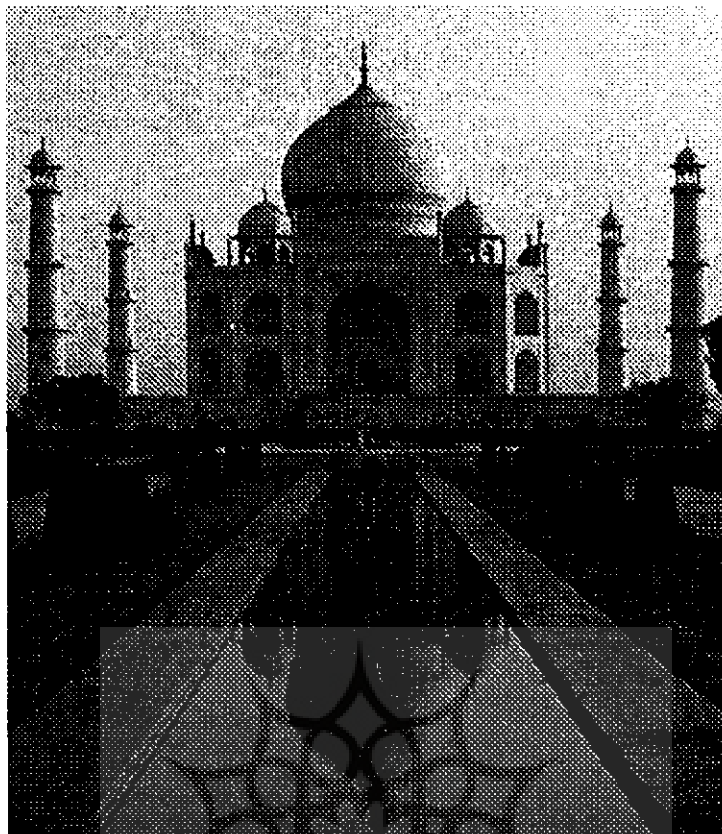

ابوحفص سُغدی ، ابوالعباس مروزی ، بهرام بن یزد جردبن ساپور ، حنظله بادغیسی ، ابوشکور بلخی ، محمد وراق ، فیروز مشرقی و ابوسلیک گرگانی بوده‌اند. چنانچه از نام چند شاعر مشخص و پارسی‌گوی که به علت نزدیکی با حکام، امرا و پادشاهان ، نام آن‌ها بر سر زبان‌ها افتاده است بگذریم ، در بین ایرانیان وطن‌پرست از همان نخستین روزهای حمله‌ی عرب‌ها تا قرن‌ها چهارم و پنجم هجری قمری خط و زبان پهلوی رواج داشت. بسیاری از آثار نوشته شده و اسناد و کتیبه‌های کهن از زبان پهلوی به زبان عربی برگردانده شد و همین امر باعث ماندگاری بخش بزرگی از تاریخ فرهنگ و تمدن ایران

عرب‌ها به وجود می‌آیند که باعث ماندگاری آثار ارزشمندی می‌شوند که امروز در اختیار ما قرار دارند.

پژوهش‌گران تاریخ و ادبیات ایران عقیده دارند که نخستین جرقه‌های شعر پارسی از خراسان آغاز شده است. خراسان بزرگ آن عصر که تمام سرزمین‌های شرق تا فرارود (ماوراءالنهر) مرو و سمرقند و بخارا را نیز شامل می‌گردید از بغداد که مرکز حکومت اسلامی بود فاصله‌ی بسیار زیادی داشت و به همین علت نمی‌توانست زیر نفوذ دایمی و دقیق مرکز خلافت اسلامی باشد و مردم نیز ناچار

باشند که زبان عربی را انتخاب کنند. بسیاری از داستان‌های حماسی و ادبی و تاریخی ایران که در نوشته‌های دانش‌وران و شاعران ایرانی بعد از اسلام آمده‌اند، به ویژه داستان‌های حماسی تاریخ ادبیات ایران که

اصالت نخستین خود را تا حدود زیادی از دست داده بود در سده‌های بعدی بازآفرینی گردید و نسک‌هایی از متن‌های پنج‌گانه‌ی آن:

۱- وندیداد ۲- یسناها ۳- یشت‌ها ۴- ویسپرد ۵- خرده اوستا جمع‌آوری و در کتابی تدوین شد که بخشی بسیار اندک و ناچیز از اوستای روزگاران کهن بود. این از هم گسیخته‌گی‌ها باعث شد تا عده‌ای تصور کنند که اوستا و زند و پازند یک کتاب است. در صورتی که چنین نیست.

اوستا کتاب نخستین و اساس تعلیمات زردشت پیامبر می‌باشد. زند تفسیری است که بر کتاب اوستا نوشته‌اند.

پازند تفسیری است که بر کتاب زند نوشته شده است.

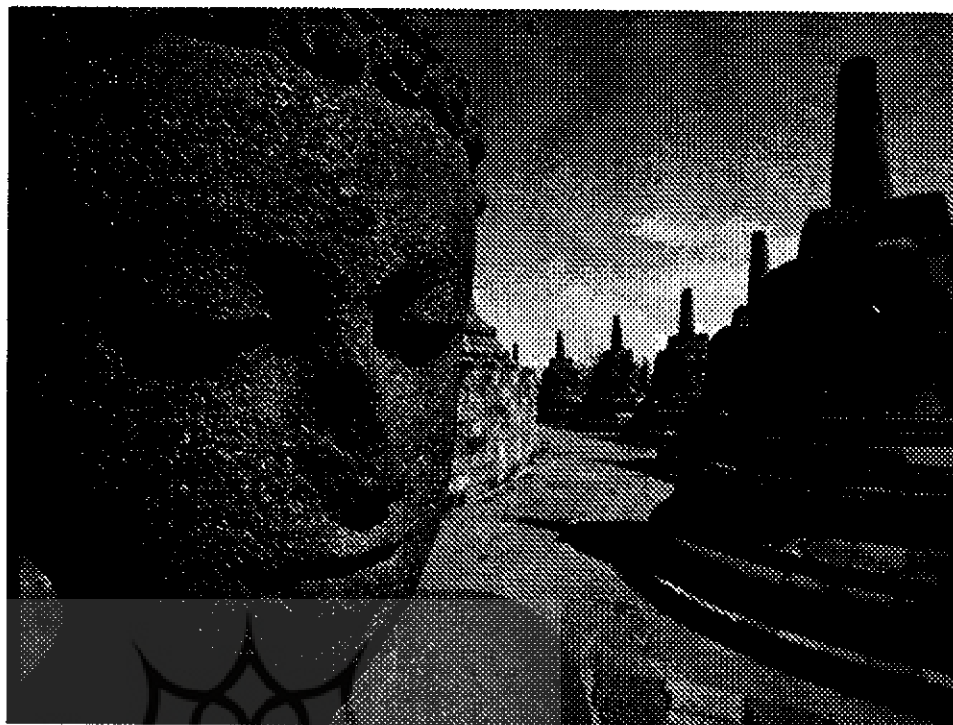
یافتند. کار انتقال ادبیات شعری و نثری از زبان پهلوی به زبان عربی و فارسی جدید (دری) حتی تا اواخر قرن هفتم هجری قمری نیز ادامه می‌یابد. اندیشمندان، شاعران و نویسندگان فراوانی در شش قرن تسلط

پنج متن و یا پنج نسک اوستا عبارتند از: ۱- وندیداد ۲- ویسپرد ۳- یشت‌ها ۴- یسناها ۵- خرده اوستا

از سویی دیگر روایت‌های کهن از شعر و نثر پارسی و داستان‌های به جای مانده از صدها سال پیش که سینه‌به‌سینه نقل می‌گردید و یا در متون اوستا و یا کتاب‌های مذهبی دیگر که به دلیل وجود مسایل اعتقادی از تعرض و آفات متعدد مصون مانده بودند، اساس و زیربنای آثار متعدد و ارزشمند دیگری شدند که توسط حکما و شعرا و نویسندگان بازپروری گردیده و از انهدام کامل نجات

سرانجام به زبان عربی درآمده است. بلوهرو بوداسف که در اصل به زبان سانسکریت بوده و به پهلوی درآمده و به نثر عربی ترجمه شده و سرانجام به شعر عربی برگردانده شده است. کتاب الصور (تصویر پادشاهان)، کتاب السکسکین (تاریخ سیستان)، آیین‌نامه و گاه‌نامه (درباره مقررات و رسوم اداری و دیوانی کارگزاران و دولت مردان عصر ساسانی)، داستان بهرام چوبین که در اصل به زبان پهلوی بوده و به زبان عربی برگردانده شده و حکیم فردوسی بخش‌های مهمی از آن را به زبان فارسی در شاهنامه آورده است. داستان رستم و اسفندیار، داستان پیران ویسه، داستان دارا و بت زرین، کتاب اندرزهای زادن فرخ

(رییس دیوان محاسبات حجاج بن یوسف ثقفی که پیش‌تر درباره آن صحبت شد) به پسرش مردان شاه. عهد کسرا (اندرزهای کسرا) به پسرش هرمز و پاسخ هرمز به آن. عهد (اندرز) اردشیر به پسرش. کتاب موبدان موبد (در حکمت و آداب دین زردشت)، کتاب مزدک (مزدک‌نامه)، کتاب‌التاج

(در سیرت انوشیروان). کتاب سیرت اردشیر، کتاب بنیان دخت، کتاب بهرام دخت، کتاب زجرالفرس. کتاب الفال، کتاب الاحتلاج، آیین تیراندازی از بهرام گور یا بهرام چوبین. آیین چوگان، کتاب سطور پزشکی (بیطره)، زیج شهریار، کارنامه‌ی اردشیر بابکان. داستان شهر بُراز با پرویز، لهراسپ‌نامه، کتاب جاماسپ در کیمیا. مادینگان چترنگ (گزارش شطرنج)، نامه تنسر، داستان خسرو شیرین. دینکرت، بُندهشِن (BONDAHESHN)، گزیده‌های زات سپرم، آثار منوچهر. داتستان دینیک، روایت پهلوی. پُرشش نی‌ها PORSISHNIHA (پرشش‌ها)،

خاطره‌ها محفوظ بوده است، توسط فرهیخته‌گان و خردورزان ایرانی از همان قرن نخست هجری قمری جمع‌آوری گردیده و به صورت آثاری معتبر به زبان‌های پهلوی و عربی و فارسی و در مواردی بسیار اندک به زبان‌های یونانی و آرامی درآمده‌اند. به تعدادی از این آثار ارزشمند نگاه می‌کنیم:

نخستین جرقه‌های بازگشت به خویشتن و تجدید حیات ادبی و آغاز زندگی دوباره زبان پارسی از خراسان آغاز شد.

خدای‌نامه (سیرالملوک)، شاهنامه، خوتای‌نامه، خوتای نامک، سیرالملوک الفرس، تاریخ ملوک الفرس، سیره الفرس، داستان اسکندر (اسکندرنامه) که در اصل یونانی بوده و به زبان پهلوی ترجمه شده و سپس به سریانی برگردانده شده و

در کتاب، شاهنامه‌ی فردوسی آمده است دارای اساس و ریشه‌ای اوستایی می‌باشند. از جمله‌ی این داستان‌ها می‌توان به داستان جمشید، ضحاک، فریدون، گرشاسپ، زردشت، گشتاسپ، جاماسپ، کی‌کاووس، سیاووش، توس، ویسه، کی‌خسرو و ده‌ها شخصیت دیگر داستانی اشاره کرد که در یسناها و یشت‌ها و نسک‌های مختلف اوستای اصلی وجود داشته‌اند.

حکیم فردوسی کارمایه‌ی کتاب حماسی خود را از همین منابع گرفته و با زیباترین آرایش‌ها و پیرایش‌های ادبیات پارسی درآمیخته و در ۶۰/۰۰۰ بیت شاه‌کاری به نام «شاهنامه» را به وجود آورده است.

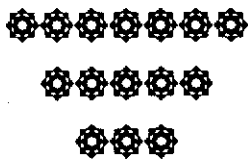
گذشته از کتاب اوستا که اساس بسیاری از داستان‌های ادبی، تاریخی و مذهبی ایران از آن تشکیل شده است، کتاب‌های فراوان دیگری نیز از دوره ساسانیان و پیش‌تر از آن‌ها وجود داشته‌اند که همگی از بین رفته‌اند. آن چه که در سینه‌ها و یادها و

صورت متفرق در آثار نویسندگان مختلف بعد از اسلام مورد استفاده قرار گرفت. بیشترین استفاده از این کتاب را فردوسی در خلق اثر جاودانی خود برده است. در عین حال نوشته‌های منسوب به مانی و عصر مانی به زبان آرامی وجود داشته‌اند که شرح آن‌ها در آثار نویسندگان بعد از اسلام فراوان دیده می‌شود. مشهورترین آثار این دوره عبارتند از:

انجیل ، گنجینه زندگان ، فرقاطیا ، رازها ، غولان ، رسائل ، زبور ، ارژنگ (ارتنگ) ، شاپورگان ، مجموعه روایات کفالایا ، تفسیرجان ، تکوین عالم ، مواعظ منوهدروشن MANOHMED ROSHAN ، چکیده تعلیمات مانی ... که اصل هیچ یک از این کتاب‌ها همانند کارهای دیگر زمان ساسانیان در اختیار نیست. اما، چون این کتاب‌ها و متن‌ها و شعر و داستان‌ها در زمان خود وجود داشته‌اند و پژوهش‌گران قابل اعتماد وجود آن‌ها را مورد تأیید قرار داده‌اند، این کتاب‌ها نقل سینه‌به‌سینه شده و در کارهای علمی و ادبی بعد از اسلام به صورت کلی و یا جزئی نقل شده‌اند و مورد استفاده بسیاری از پژوهش‌گران قرار گرفته‌اند. بنابراین در حقیقی بودن و وجود این کتاب‌ها نمی‌توان تردید نمود.

ادامه در شماره آینده

است «ایاتکار زریران» یا «یادگار زریر» می‌باشد. این کتاب به روایتی در محدوده سال‌های پایانی قرن دوم میلادی و به روایت دیگری در محدوده قرن پنجم میلادی تهیه شده و یکی از کارهای برجسته و منبع اصلی بسیاری از داستان‌های کهن بوده است. این کتاب بارها مورد استفاده پژوهش‌گران بعدی، به ویژه محققان بعد از اسلام قرار گرفته است.

صالح بن عبدالرحمن نخستین ایرانی وطن فروشی بود که به خاطر خوش خدمتی به حجاج ، دیوان محاسبات را از زبان پهلوی به زبان عربی برگرداند.

چنانچه از کتاب ایاتکار زریران بگذریم به اثر بسیار مهم و شکوه‌مند دیگری برمی‌خوریم که «خوتای نامک»، «خدای نامک» و یا «خدای نامه» نام داشته است. این کتاب بزرگ قرن‌ها مورد استناد دانش‌پژوهان به عنوان مأخذ و اساس داستان‌های حماسی و ادبی قرار گرفته است. همین کتاب است که به عنوان مأخذ اصلی فردوسی در تدوین و نگارش شاهنامه، مورد استناد قرار گرفته است.

کتاب خدای نامه نیز همانند صدها و هزاران و میلیون‌ها سند، متن، کتاب و اثر دیگر ادبی و تاریخی که پیش‌تر به زبان پهلوی بوده‌اند در سال‌های بحرانی حمله‌ی عرب‌ها از بین رفته است. بخش‌های اندک و باقی‌مانده از این کتاب همراه با آن چه که در یاد و خاطر نسل‌های نجات یافته از آن اوضاع آشفته به جای مانده بود، توسط ایرانیان علاقه‌مند به حفظ آثار کهن پارسی تدوین گردید و به

و جگر ددینیک VEJARKARD-DEING. شکند گمانیک وزاریش SHKAND GOMANIG VEZARISH. پُس دانش کامگ KAMAG. گجستک آبالیش ، اردوایراف نامه (اردوایران‌نامه). ژند و همن یشن ، بهرام ورجاوند ، اندرز انوشگ روان ، زند و پازند ، اندرز اوشنارداناگ ANDARZE OSHNAR DANAG. شترستان‌های (شهرستان‌های) ایران، اندرز پوریوتکیشان، اندرز دستوران به دینان، اندرز بهزاد فرخ پیروز، داتستان مینوی خرد DATESTAN MINOG ZRAD. کتاب پیکار، پند نامک (پندنامه) بزرگمهر. اندرز خسرو کوآتان ورتگ (اندرز خسرو قبادان و پسرک). اندرز کوتاکان (اندرز به کودکان)، کتاب درخت آسوریک، کتاب خویشکاریه رتاکان (وظایف جوانان)، ما نیکان هزار داتاستان (کتاب هزار قاعده). کتاب جاویدان خرد ، رساله‌ی اردشیر در آیین کشورداری. عهد (پند) شاپور به پسرش هرمز، عهد (پند) قباد و ده‌ها و صدها کتاب ارزشمند دیگر..... در عصر ساسانیان زبان رسمی ایرانیان، زبان پهلوی بوده است و به همین سبب کلیه‌ی متن‌های ادبی این دوره به خط و زبان پهلوی

خط و زبان پهلوی تا محدوده قرن سوم هجری در ایران رواج داشته است.

تدوین گردیده‌اند. خط و زبان پهلوی تا محدوده قرن سوم هجری قمری بین ایرانیانی که هنوز به فرهنگ و تمدن کهن خود وابسته بودند، رواج داشت. پس از فراز و نشیب‌هایی که برای کتاب اوستا پیش آمد، کهن‌ترین کتابی که به منظور جمع‌آوری داستان‌های ایرانی تدوین گردیده